

NEMIS TILIDAGI LOTIN VA YUNONCHA SO‘ZLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI: TARIXIY VA STRUKTUR TAHLIL

Jarqinova Shodiya Xayrulla Qizi

O‘zbekiston Milliy Universiteti,

Xorijiy filologiya fakulteti 4-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Umarova Zamira

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis tili lug‘at tarkibining shakllanishida antik tillar — lotin va yunon tillarining o‘rni va ahamiyati atroflicha yoritilgan. Tadqiqotda o‘zlashma birliklarning nemis tili tizimiga integratsiyalashuvi jarayoni fonetik, morfologik, orfografik va semantik darajalarda tahlil qilinadi. Lotin tilining ma‘muriy-huquqiy, diniy va ta‘lim sohalariga, yunon tilining esa fundamental fanlar hamda texnik terminologiyaga ko‘rsatgan ta‘siri lingvistik faktlar asosida isbotlangan. Shuningdek, maqolada o‘zlashma so‘zlarning nemis tili so‘z yasash tizimidagi mahsuldorligi va ularning funksional-stilistik vazifalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: o‘zlashma so‘zlar, nemis tili, lotin tili, yunon tili, assimilatsiya, terminologiya, derivatsiya, affiksoidlar, lisoniy integratsiya.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the role and significance of ancient languages — Latin and Greek — in the formation of the German vocabulary. The study examines the integration processes of loanwords into the German language system at phonetic, morphological, orthographic, and semantic levels. The influence of Latin on administrative, legal, religious, and educational spheres, and the role of Greek in shaping fundamental scientific and technical terminology, are substantiated through linguistic evidence. Furthermore, the article analyzes the productivity of loanwords in the German word-formation system and their functional-stylistic roles.

Keywords: loanwords, German language, Latin, Greek, assimilation, terminology, *derivation*, affixoids, linguistic integration.

Har qanday tilning rivojlanishi uning boshqa tillar bilan o'zaro aloqasi natijasida yuzaga keladigan leksik boyish jarayoni bilan uzviy bog'liqdir. Nemis tili ham bundan mustasno emas. Tarixan nemis xalqining madaniy, ilmiy va diniy hayotida lotin va yunon tillari juda katta o'rin tutgan. Nemis tilshunosi Piter fon Polenz ta'kidlaganidek, lotin tili nemis tili uchun nafaqat so'z manbai, balki intellektual fikrlash qolipi vazifasini o'tagan (1.54). Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv davrida nemis tilidagi xalqaro terminlarning asosini aynan lotin va yunoncha birliklar tashkil etadi. Ularning qanday qilib nemis tili qonuniyatlariga moslashganini o'rganish, tilning etimologik qatlamlarini tushunishga va professional muloqotda terminlardan to'g'ri foydalanishga yordam beradi.

LOTIN O'ZLASHMALARINING TARIXIY DAVRLASHUVI VA FONETIK MOSLASHUVI

Lotin tilidan nemis tiliga so'z o'zlashishi bir necha ming yillik tarixga ega bo'lib, mutaxassislar buni uchta asosiy bosqichga bo'ladilar (3.87):

1. **Antik davr (Milodiy I-V asrlar):** Rimliklar bilan bevosita aloqalar natijasida kundalik turmush, qurilish va qishloq xo'jaligiga oid so'zlar o'zlashgan. Masalan:
 - *tegula* > *Ziegel* (g'isht/tom yopgich)
 - *strata* > *Straße* (ko'cha)
 - *vinum* > *Wein* (sharob)
 - *caseus* > *Käse* (pishloq)
2. **O'rta asrlar (Xristianlikning yoyilishi):** Bu davrda lotin tili din va ta'lim tili sifatida xizmat qildi. Natijada cherkov va o'quv jarayoniga oid leksika kirib keldi:
 - *monasterium* > *Kloster* (ibodatxona)
 - *schola* > *Schule* (maktab)
 - *scribere* > *schreiben* (yozmoq)

3. **Renessans va Yangi davr:** Ilmiy inqiloblar natijasida falsafa, tibbiyot va huquqqa oid terminlar oqimi kuchaydi.

Fonetik assimilatsiya tahlili:

Lotincha soʻzlar nemis tilining fonetik qonuniyatlariga, xususan, "Ikkinchi undoshlar almashinuvi" (Zweite Lautverschiebung) qoidalariga boʻysundirilgan. Masalan, lotincha *p* tovushi nemischa *pf* yoki *f* ga, *t* tovushi esa *s* yoki *z* ga oʻzgargan: *pipar* > *Pfeffer* (murch), *strata* > *Straße*. Bu oʻzgarishlar oʻzlashmalarning til tizimiga qanchalik chuqur singib ketganidan dalolat beradi (4, 69.)

MORFOLOGIK ASSIMILATSIYA VA DERIVATSION IMKONIYATLAR

Oʻzlashgan soʻzlarning nemis tili grammatikasiga moslashishi juda qiziqarli jarayondir. Barcha lotin va yunoncha otlar nemis tilidagi uchta jinsdan (maskulin, feminin, neutrum) biriga mansub boʻladi.

1. Jinsning belgilanishi:

Koʻp hollarda soʻzning oxiridagi qoʻshimcha (suffiks) uning jinsini belgilaydi:

- **-tion** (lotincha): Har doim feminin (*die Nation, die Produktion*).
- **-ität** (lotincha): Har doim feminin (*die Universität, die Qualität*).
- **-ismus** (yunoncha): Har doim maskulin (*der Realismus, der Organismus*).
- **-um** (lotincha): Har doim neutrum (*der Zentrum, das Museum*).

2. Feʼl yasalishi:

Nemis tilidagi eng mahsuldor soʻz yasash modellaridan biri lotincha asosga nemischa *-ieren* qoʻshimchasini qoʻshishdir. Bu model yordamida minglab feʼllar yaratilgan:

- *informare* > *informieren* (maʼlumot bermoq)
- *studere* > *studieren* (oʻqimoq/oʻrganmoq)
- *protestari* > *protestieren* (norozilik bildirmoq)

Fleischer va Barzning ta'kidlashicha, *-ieren* qo'shimchasi shunchalik unumdor bo'lib ketgandiki, u hozirda nafaqat lotincha, balki fransuz va inglizcha so'zlarga ham qo'shib fe'l yasamoqda (5, 121.)

YUNON TILIDAN O'ZLASHMALARNING TERMINOLOGIK XUSUSIYATLARI

Yunon tilidan o'zlashgan so'zlar nemis tilining "intellektual qatlami"ni tashkil etadi. Ularning aksariyati xalqaro terminlar (internationalisms) hisoblanadi. Yunoncha o'zlashmalarning o'ziga xosligi shundaki, ular ko'pincha **affiksoidlar** (so'zning ham qo'shimcha, ham mustaqil ma'noli qismi) yordamida yasaladi (2, 73.) **Philos-** (do'st/sevuvchi): *Philosophie* (donishmandlikni sevish), *Philologie* (so'zni sevish/filologiya).

- **Logos** (so'z/fan): *Biologie* (hayot haqidagi fan), *Psychologie* (ruhshunoslik).
- **Tele-** (uzoq): *Telefon*, *Teleskop*, *Televizion*.

Yunoncha o'zlashmalar fan va texnika sohasida tushunchalarni o'ta aniq (differensial) ifodalash imkonini beradi. Masalan, kundalik hayotdagi "yurak urishi" uchun nemischa *Herzschlag* so'zi ishlatilsa, tibbiy tahlillarda yunoncha *Rhythmus* (ritm) yoki *Kardiologie* (kardiologiya) terminlari qo'llaniladi.

SEMANTIK O'ZGARISHLAR VA SINONIMIYA

O'zlashma so'zlar nemis tili leksikasiga kirgach, har doim ham o'zining asl ma'nosini saqlab qolavermaydi. Bu yerda bir necha semantik jarayonlar kuzatiladi:

Ma'no torayishi: Lotincha *mensa* so'zi "stol" degani, biroq nemis tilida u faqat "oliy o'quv yurtlaridagi talabalar oshxonasi" ma'nosidagina qo'llaniladi.

Stilistik tabaqalanish: Nemis tili o'zlashmalar hisobiga juda boy sinonimik qatorga ega bo'ldi. Masalan:

Haftung (nemischa) — *Verantwortung* (nemischa) — *Haftpflicht* (nemischa).

Verantwortlichkeit (nemischa) o'rniga ko'pincha ilmiy uslubda *Sanktion* yoki *Obligation* kabi lotincha variantlar qo'llaniladi.

Bu jarayon nutqning stilistik jihatdan rang-barang bo'lishini ta'minlaydi. Odatda, nemischa so'zlar hissiyotli va kundalik nutqqa yaqin bo'lsa, lotin-yunoncha o'zlashmalar betaraf va ilmiy ohangga ega bo'ladi.

ORFOGRAFIK ISLOHOTLAR VA O'ZLASHMALAR

Nemis tili orfografiyasidagi o'zgarishlar o'zlashmalarning "nemislashtirish" jarayonini tezlashtirdi. Masalan, yunoncha *ph* birikmasining *f* ga almashishi:

- *Photograph* > *Fotograf*
- *Telephon* > *Telefon*
- *Graphik* > *Grafik*

Shuningdek, lotincha *c* harfi ko'p o'rinlarda *k* yoki *z* ga o'zgartirildi: *Circus* > *Zirkus*, *Class* > *Klasse*. Bu o'zgarishlar o'quvchilar uchun so'zlarni osonroq yozish va o'qish imkonini yaratdi (3, 210.)

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, nemis tilidagi lotin va yunoncha o'zlashmalar shunchaki chetdan olingan so'zlar emas, balki tilning dinamik rivojlanishini ta'minlovchi muhim tarkibiy qismidir. Lotin tili nemis tiliga morfologik qoliplarni (ayniqsa, fe'l va ot yasashda) hamda huquqiy-ijtimoiy leksikani bergan bo'lsa; Yunon tili ilmiy va abstrakt tushunchalarni ifodalash uchun boy terminologik baza yaratib berdi. Hozirgi zamon nemis tili ushbu ikki antik manba xizmatidan voz kechmagan holda, ularni o'zining ichki qonuniyatlariga to'liq bo'ysundirdi. Bu esa o'z navbatida nemis tilini jahonning eng rivojlangan va boy ilmiy tillaridan biriga aylanishiga xizmat qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Polenz, P. von.** (2000). *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart*. Berlin: de Gruyter
2. **Bußmann, H.** (2008). *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 4. Auflage. Stuttgart: Kröner Verlag.
3. **Duden.** (2014). *Das Herkunftswörterbuch: Etymologie der deutschen Sprache (Band 7)*. 5. Auflage. Berlin: Dudenverlag.
4. **Eisenberg, P.** (2013). *Grundriss der deutschen Grammatik. Band 1: Das Wort*. Stuttgart: J.B. Metzler.
5. **Fleischer, W., & Barz, I.** (2012). *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer Verlag.
6. **Glück, H.** (2016). *Metzler Lexikon Sprache*. 5. Auflage. Stuttgart: J.B. Metzler.